

A PÁLYAKEZDŐ SZABÓ LŐRINC KÖLTŐI VILÁGA

1.

Szabó Lőrinc első önálló kötetének a *Föld, erdő, istennek*¹ a kamasz eszmélkedése és hely-keresése adja a jellemző vonásait. Ugyanakkor a kötet válaszai már sokban a kifejtett költőt előlegezik. Rokonságot nem annyira a következő *Kalibán*, a *Fény, fény, fény* vagy *A Sátán műremekei* kötetekkel tart, mint inkább a csalódásokat összegezõ *Te meg a világgal*, illetõleg a *Különbékével*;² tehát a kifejtett, klasszikus Szabó Lőrinc világképének is elsõ jelentkezése. De az egyéni pályán elfoglalt helyén túl fontos fordulópont jelzése is ez a kötet: egy új generáció elsõ szétnézése a világháború és a forradalmak leverése után, késõbb kiteljesedõ tendenciák beköszöntõje.

A kötet egésze ciklikus felépítésével egységes mű benyomását kelti, melynek műfaja a tragikus elemekkel terhes *idill*. Az idill olyankor jelentkezik, amikor a benne rejlõ tragédia vállalása értelmetlennek, céltalannak tûnik az azt hordozó társadalommal együtt. Szabó Lőrinc is ilyen értelemben határozza meg késõbb („Az idill szörnyekkel van tele”, Ardsuna és Siva), és már a kötet elõképében, a Nyugatbeli összeállításban is Dunántúli Idilleknek nevezi azt a gyûjteményt, amelyben a terrort bemutató XXIX. vers is szerepel. Ugyanezt képileg a kötet nyitóversében is érezteti:

... Én is elpihentem
s a föld s a fû íze szívárgott ereimbe.
Fenyegetõ szemek lapúltak a bokorban...

Az egész kötet e kép felnagyítása. A társadalmi konfliktusok *jelenének* elemzése, tudomásulvétele, de tragédiájuk vállalása helyett hátatfordítás a föld, erdő, isten egyénileg megélt világa kedvéért. Kérdés, mennyiben korszerû ekkor ez a megoldás, és mennyiben kapcsolódik generációja törekvéseihez.

Szabó Lőrinc irodalmi érdeklõdésében elég hamar váltja fel Ady demokratikus forradalmiságát Babits esztéta érzékenysége. Ez egyéniségének is jobban megfelelt. Sohasem az

E tanulmányom elkészítésében és a Szabó Lőrincsel kapcsolatos kutatómunkámban SZABOLCSI MIKLÓS professzor úr irányítása volt segítségemre, amelyért ezúttal is köszönetemet szeretném kifejezni.

¹ Viszonylag rövid egy év termése a kötet. Az 1920-ban megjelent *Novus nascitur ordo* címen közölt verstõl (Nyugat 609.) eltekintve csak az 1921. április 1. Nyugatban találkoznak elõször a kötet verseivel, a korábbi szabadversek szomszédságában. Még ugyanez év augusztus 1. számában egy újabb sorozat vers jelenik meg Dunántúli idillek címen (II. 1140—1145). Itt használja elõször cím helyett a római-szamos jelölést. A kötet versei közül még kétszer közöl a Nyugat, az utolsó 1922. február 1. jelenik meg (169.). A Kner kiadásában megjelent kötet 1922 tavaszán hagyta el a nyomdát, a Mikes Lajosnak — akkor már apósának, — szóló dedikálás dátuma 1922. május 1. — A kötet verseinek cím nélküli, számmal való jelölését tanulhatta a két, addig fordított költõtõl, Fitzgerald—Khájjám is, a Shakespeare-sonettek is hasonló összeállításúak.

² Elõször SZEGER PÁL hangsúlyozza ezt, Magyar Csillag, 1943. II. 60.

alakító, irányító művészek közé tartozott, hanem az elemzők, keresők, befogadók közé. Nem forradalmár, hanem moralista alkat. A forradalomért lelkesedik, de az tartós hatást nem gyakorolhat rá. Forradalmat és ellenforradalmat nem az új születéseként, hanem a polgári eszmék csődjeként éli át. Egyszerre zúdul rá a konkrét történelmi és az imperializmus általános fejlődésével együttjáró tapasztalat. Ezek átlélésekor már csak egy új osztály, a proletariátus szemszögéből lehet megtartani a jövőbe vetett hitet. Ez a hang pedig itthon egyelőre hallgatni kényszerült. Megszóltat ugyan az emigrációban, de az hazai tömegbázis nélkül, polgári értelmiségünknel visszhangra nem, legjobb esetben az idegenek kijáró rokonszenvre talált.

A polgári szemléletben megmaradt írók számára vagy a tragédia nélküli bukás, a személyiség megszűnésének ábrázolása maradt, vagy pedig annak megmentése érdekében a megérett tragikus elemekkel szemben egyéni méretű konstrukciók keresése, azaz az idill vagy társadalmi utópia valamilyen formája.

Ezek a lehetőségek formálják századunk második generációjának világgépét. Nagy részük, Szabó Lőrinczhez hasonlóan, a Nyugat polgári liberális eszméin nevelkedett, elfogadták annak irodalmi tájékozódását, majd megérték ennek csődjét a polgári forradalomban. A továbblépés lehetősége az itthonmaradottak számára elzáródott (József Attila és Illyés is nagyrészt Bécsben, ill. Franciaországban jutott túl nemzedéke hazai korlátozottságain). Ideális (de polgári szintű) igényeik ugyanakkor szembekerültek a hazai valósággal. *Ez a szembenállás adja művészetük tragikus elemeit.* Magát a haladás gondolatát is szkepszissel fogadták. Megoldást pedig csak az adott, és megváltoztathatatlan tartott valóságon belül, illetőleg mellette, vele párhuzamosan kerestek. *Ez adja az idill másik oldalát, a tragédia alóli kibúvót.*

Társadalmi bázisát tekintve kifejezője ez a szemlélet a kor polgári értelmiségének és kispolgárságának, mely szemben áll ugyan a nyílt brutális terrorral, de a proletárforradalom is csak bizonytalanságát növelte. Ideális igényüket, a polgári demokráciát pedig épp e két végtől félv feláldozzák a konszolidációért, mellyel mindjárt szembe is kerülnek.

Szabó Lőrinc pályakezdése tehát nem egyedülálló. Generációja többi tagja is csak ez út megjelenési formáját tekintve különbözik tőle. Szemléletmódjuk a húszas években lényegében azonos a korai Szabó Lőrinc-i idilllel. Útja csak akkor fog elválni tőlük, amikor az itt csak rejtett különbségek polarizálódnak az egyéniség pusztá megmentése, illetőleg a közösségre hatás igénye között.

2.

A *Föld, erdő, isten* kötet keletkezése egybeesik a forradalmak bukásának és az azt követő terrornak idejével. Bár ha közvetlen, téma szerinti kötődést legfeljebb négy vers mutat (XXIX., XXX., XXXI., XXXII.), az ezekben feltűnő motívumok átszövik az egész kötetet, a bennük kifejezett problémák tovább hullámszerűen a más tematikájú versekben is. Ezek azon – később is ritka – versei közé tartoznak Szabó Lőrincnek, amelyekben nemcsak a társadalmi állapotok belső reakcióját elemzi, hanem az eseményeket a maguk teljességében igyekszik jellemezni. Ezek a versei bizonyítják, hogy költészetének a látszólagos időtlensége mennyire időhöz, korhoz kötött. Időtlensége legfeljebb az aktuális történelmi eseményektől való elszakadásában jelentkezik, költészete nagyon is a *kor valóságának függvénye*. Legfeljebb nem eseményként, hanem állapotában éli át azt.

A forradalom ábrázolása nem jelenik meg egyik versében sem, mindegyik a bukást, illetőleg következményét, a terrort jelzi, és az új viszonyok közötti magatartás lehetséges módjait keresi. A költő számára sem tisztázott a forradalomhoz való viszonya: vállalja, de egyúttal tagadja is. Nem forradalmárként beszél róla, hanem csak a fennállt és újra fennálló viszonyok elutasítójaként:

Óh, a remény is... Nem volt az remény,
Csak kényszerű önámítás: Veled

akartuk menteni a megmaradt
semmit a cifra, úri rothadástól.

(XXX.)

Szemléletében a forradalommal szemben a jobb és bal szakadék között vergődő ország, illetve ember Babits által is felvázolt képét követi.³

... jobbról örület
balról a kétely szédítő sötétje
húz-vonz zuhanni...

(XXV.)

A forradalom és ellenforradalom meg nem különböztetése elég általános jelenség volt a kor csalódott polgári értelmiségénél. Ez gátolta az egyértelmű cselekvés lehetőségét is. A remény, a cselekvés akarása, annak konkrét tartalmi meghatározottsága nélkül ekkoriban még pozitív értelmű, mert a fennálló viszonyokat tagadta, bár már ekkor is önmaga gátjává vált:

Beláttuk: remény és reménytelenség,
jó s rossz itt egyformán felesleges.

(XXX.)

A költő a „szótlan-feszülő dac” hiányát panaszolja, de ez épp az *egyirányú elkötelezettséget* feltételezné, melynek hiányában a remény is elveszti értékét: „Óh, a remény már útált unalom: annyiszor megsalt” (XXX.). Ebből következően lehetetlennek tartja a változást, melynek összetevői véglegesen elszigetelődtek szerinte egymástól: itthon a némaság kényszere, a terrorral teli események gátolják a cselekvést, az emigrációban lehet beszélni, de nincs kivel, távol van a cselekvés színtere. Érdeme, hogy támadás nélkül, objektív hangon szól az emigrációról. De a reménytelenséget rájuk is általánosítja. Majd e kettő, a kinti biztatás és a hazai lehetőségek találkozását mérlegeli. De a hazai válasz erre is a kiábrándulás. Egy félsoros mondattal koppan az ítélet a reményt torpanva („bitang szelek”, „csalóka szívárvány”) hömpölygető hatsoros mondatra: — „Senki se figyel szavukra” (XXX.). A realitás pedig a terror, melyet először ókori keretbe foglalva Rutilius leveleként mond el a XXIX. versben. A forradalmak bukása után kevesen írtak az itthon-maradottak közül ilyen bátran a terror borzalmairól, mint éppen Szabó Lőrinc. És nem elégszik meg a klasszikus köntösbe bújtatott, szenvedélyes hangú, de mégis-csak leírással sem. A XXX. versben az emberekben kiváltott reflexiót lírai élményként vetíti ki. Annak a lelkiállapotnak hiteles rajza ez, mellyel az egész ország fogadta a szörnyűségeket:

... a tegnap iszonyú
nyomora iszonyúbb holnapra döbben ...
... ma már szomorú pillánk meg se rebben,
oly arcátlan-egyszerűen esik meg,
mit hihetetlennek hittünk ...
... a porba hullt
tagokból vér nem dől, nem is szivárog, —
vér melyről azt hitték valamikor, hogy
boldog jövődök biztos záloga.

A „hitték” harmadik személyű használata ugyanakkor érezteti a költő távolságát is az eseményektől, és becsapottságát is, csalódását az előtte járó generáció hitében, melyet ő is készült átvenni. A „vér” Ady kulcsszavai közé is tartozott, a „tűz” a „láz” társaságában. *Igy potémiadt rejt ez a kép költőileg is, közvetlenül is Ady eszméivel.*

³ pl. Babits: A gyámányszóró asszony.

A csalódott ember hangján szólnak ezek a versek, aki a forradalom felé haladó korszak eszméin nevelkedve azok bukásával — úgy érzi — egyéni célját, önmaga kiteljesedésének lehetőségét is elvesztette. Legalábbis azt az útját, melyet példaképei, köztük főleg Ady felvázoltak. Ezért szegődik annak a Babitsnak a műhelyébe, aki maga is belátja a változást, és éppen ez új adottságok között kezd tájékozódni új kötete, a *Nyugtalanság völgye* darabjaiban.

Vezetett ki más költői út is már ekkoriban ebből a tragédiából. József Attila Adyban nem egy történelmi csalódást előkészítő költőt látott, hanem a forradalmárt, akinek útja nem lezár, hanem megújításra vár. És ettől az örökségtől proletár szemlélettel, egy irányú elkötelezettséggel egy új, korszerű forradalmi magatartás megfogalmazásához jutott el.

Szabó Lőrinc megmaradt az események polgári szemléletű értékelésénél. *Nem történelmi mozgásában nézi az eseményeket, hanem elszakítva, a maguk egyszerűségében*, és nem annyira a közösségre, mint inkább az egyedülálló egyénre gyakorolt hatásukat vizsgálja. Így a bukást abszolútnak véve, a csalódást egész életét meghatározó élménnyé általánosítja, melynek következménye az értelmetlenség mint emberi sors és a céltalanság mint állapot.

Ugyanakkor egy fiatalember pályája elején nehezen törődik bele abba, hogy élete történelmi útja máris befejeződött. A reményt, melynek reális alapját a forradalmárságig nem jutva nem találta meg, feléleszti magában mint fiatalember: hol „Torzonborz fekete állat”-ként szaval a Szent Csatáról és a Győzelemről (XXXIV.), hol az „égi hang”-tól vár „új és jobb fegyvereket” (XXXII.). Inkább igény ez, akarása valamilyen változásnak, melynek ösztönösen érzi hiányát, de tudatosan megnevezni nem tudja:

... Ha jön még
valaha tisztulás: a Föld, az áldott
Anyaföld indul meg, s harca a béke
szent harca lesz s ez a harc lesz a végső! (XXX.)

Kimondja az utalást az ellenforradalmi terror idején az üldözött internacionáléra. *Ügyes trouvaillle*, bátor tett. De értelemmondott a lényegi azonosságról: az utalás egyúttal polémiát jelent. Polémiát a bukott forradalommal, annak ígéretével, és szembeállít vele egy konkrétan meg nem határozott változást. A forradalmat vállalta volna győzelme esetén, bukása céltalanná teszi, mert az ország és benne egyéni perspektíváit szünteti meg. A reményt mégsem akarja feladni, ezért menekül általános, megfoghatatlan, George-tól tanult szólamba. Magatartása a csalódott, a haladásról lemondó, de ellene el nem kötelezett polgári intellektuel válasza a történelem adott eseményeire.

3.

Szabó Lőrinc ez első történelmi csalódása az egyén sorsára lefordítva általános céltalanságként jelentkezik. A „céltalanság fájó szavai”-nak minősíti versét, és „sehoh se lát célt, melyben hinni érdemes”. (XXIV.) Értelmetlenné válik az idő; az ember (társak között is) magányba kényszerül, ahol értelmetlen büntudat gyötri, majd önmaga értékét veszíti el, cselekvési térnek pedig csak a robottá értelmetlenedett munka marad.

Míg a céllal teljes feladat az idő múlásával fejlődik, érik meg, mihelyt az ember elveszíti maga elől a célt, az idő megszűnik a beteljesülés mértékegysége lenni. A forradalmak előtt az Idő szimbolikusra felnagyított jelentkezése, valamint a Jövő jelentőségének központba helyezése épp a változás akarásának és várásának kifejezése volt. A csalódás, a bukás után ez a jövő múlttá vált, melynek jövőbeni ismétlődésében Szabó Lőrinc nem bízott. Az idő változása így *nem ígér minőségi különbséget a számára*. Sőt, csak a fennálló, elítélt minőség kiteljesedé-

sét. Ezzel szemléletében szakításra kényszerült a Nyugat első nemzedékével. Számukra az emberiség történelmében a liberális evolúció-elmélet nyilvánult meg: a korok egymást készítik elő, hatnak egymásra, a történelem egészében előrehalad. Ezzel szemben Szabó Lőrinc, átvéve George történet szemléletét, szembefordul a fejlődéselmélet időszemléletével is. Ebből következik, hogy nála az idő *elveszít* *szimbolikus jelentését, tartalmi fontosságát*, a változatlan lét pusztá múlásának mértékegységévé degradálódik:

Jön s megy az idő: megint ránk öregszik
egy újabb év, az undor s szégyen éve.
Mi lesz az új ? Új undor, újra szégyen. (XXX.)

Ebben az aspektusban az ember sorsa: „szép lassan kimenni az időből, folytatni napra-nap, a lassú meghalást” (XXIV.). És ezt már nemcsak mint szemlélő kortárs nézi Szabó Lőrinc, hanem mint egyéni sorsot szenved is: „igen, csak ez jutott nekem”. Kétségek kínozzák, melyeknek épp az élet értéktelensége a központi gondolata:

de mondd, barátom, ér-e valamit
egyik naptól másikba halva lassan
megérni s észrevétlen elrohadni? (XXII.)

Csak meg kell fordítani ezt a kérdést, és máris az emberi élet tagadásához jutunk:

Nem gyáva a halott, csak tudja, hogy...
... arasznyi létnél jobb a gyors halál; (XXXV.)

Szabó Lőrincnek ebből az időszemléletéből következik, hogy költőink közül talán ő a legérzékenyebb a történelmi szemléletre. Az idő nála csak a biológiai alakulást érleli, értelme csak az emberélet végességének kimérésében van. Ő az emberek egyéni életének összegezésére vállalkozott költészetében. Általánosításai nem a közösségben élő, történelmet alakító emberre vonatkoznak, hanem az egyéni viszonyok időn kívül szemlélt vizsgálatára.

Amennyiben pedig nincs közös cél, amely az embereket összefogja a cselekvésre, a közösség atomizálódik, egymással szemben értetlen egyedekre hullik szét. Ez már nemcsak a bukott forradalom következménye. Az imperializmus gazdasági fejlődése rejti magában ennek szükségszerűségét. Míg korábban ez csak az ideális célokat hirdető művészek sorsának tűnt, századunk fejlődése a művész és értetlen közönsége ellentétéből kifejtette ezt az alap-tendenciát, és az ember sajátosságává emelte. A *dekadens magány-komplexum így általános társadalmi jelenséggé emelkedett*. Ennek a tendenciának a megsejtését üdvözölte a fiatal Lukács György George költészetében még a századfordulón (1908). Azt az aspektust, amikor már nem a költő, hanem az ember marad egyedül a társadalomban: „A George-versek embere (ha akarják: az, aki kimondattaknak érzi sorsait ezekben a versekben) magányos, minden szociális kapcsolatból kiszabadult ember. Amit elhinni kell és amit elhinni nem lehet, hogy két ember soha sem lehet egygyé igazán, és minden versének és – főleg – összességüknek tartalma.”⁴ Ennek a különbségnek a megérzése adja nálunk a Szabó Lőrincsel közeli kapcsolatban lévő Tóth Árpád ekkoriban alakuló, utolsó kötetének egyik fő tendenciáját. Míg a *Hajnali szerenád* a romantikus-dekadens értelmezésű magányt szóltatta meg, *egyéni sorsként* vállalva azt, addig a *Lélektől lélekig* az egyéni különbségtől független, *mindenkivel közös* sorsként jelentkező magányt fogalmazza meg. Ez az oka, hogy a második generáció, elődjével szemben, már felhagy a

⁴ LUKÁCS GYÖRGY: Stefan George, Nyugat. 1908. II. 209.

különleges egyéniség kultuszával és tragikumának ábrázolásával, a kor már a tipikus egyéniség számára is tragikus konfliktusokat rejt magában.

Szabó Lőrincnél is megjelenik még a kiválóság és az azt korlátozó kor múlt századi ellentéte, de nála ez egyszerűsre mind a jelent konkrétan tükröző realitássá is válik: „az életben akadály a lélek és a szellem” (XXIV.). Ebben a különállásban még az ember értéke adja a megkülönböztetést. A huszadik századi magánynak ugyanakkor már nem a kiválóság az alapja. Ok nélkülinek, és mindenkire kiterjedőnek hat. És a lényeges különbség: a múlt század magánya a kiválóságot a társadalom fölé emelte, századunkban általánossá teszi, a kiválást pedig büntudattal, kisebbségi érzéssel kapcsolja össze. Eredménye: a magány és a büntudat; vizsgálatában pedig a társadalmi szempontot gyakran felváltja az etikai pszichológia.⁵

Szabó Lőrinc első kötetében több példát találunk a magány ilyen következményére is. A játékos évdéstől a keserű lemondásig változik az érzelmi töltése a lényegében azonos gondolatmenetnek.

... csúf és gonosz
bűneim szennye egész belevénült,
belesötétedett lelkembe, — hisz
iszonyattal és undorodva dob
félre magától, aki csak megismer. (XXIII.)

A magány itt már kitagadottsággá válik, mely *kitaszítja* az emberek közül. Abban, hogy a magány érzése ily végletes büntudat kiváltásába csapott át Szabó Lőrincnél, többféle hatás játszhatott közre. Egyrészt függvénye ez az effektív véres bűnökkel telített eseményeknek, a történelmi sikertelenségnek és az azt követő terrornak. Erre épp kordéje, a XXX. versének kezdete utal. A kollektív megfogalmazású és kozmikus méretűre emelt büntudat természetesen kapcsolódik a vers témájához annak bevezetőjeként:

Oly súlyos felhők ülnek az egen,
hogy csak a gyermek ártatlan szeme
lát föl a csillagokig...

Másrészt kivetettség-érzete kapcsolódik kamaszos csúnyaság-tudatával. A kötet szerelmes évdésében bukik ki ez: „Mondják... rá se nézne oly csúnya, fekete fiúra, mint én”. (X.) A kötetben már komolyabban meg nem fogalmazott kamaszkori emlék a *Tűcsökzenében* tárul elének a maga teljességében:

Sokszor nagyon fáj, hogy csúnya vagyok.
Régóta s még soká...
... Igazságtalan
Büntetés sújt? Miért?! Szégyeltem magam, ... (117.)

És jelen van a kötet vívódó, önmagában vitatkozó-vádló etikus attitűdjében a rokonságból hozott és Debrecenben tanult protestáns-kálvinista hagyomány is.

Mindennek összefoglalását a XX. vers első versszakában adja:

Sok sanda bűnöm a halálba láncol,
sok hiú bölcsesség, sok balga ok;

⁵ Ezt fejtegeti HELLER ÁGNES *A morál szociológiája vagy a szociológia morálja* című könyvében, Gondolat kiadó. 1964.

Ebben az összefüggésben a személyiség kiteljesedése reménytelenné válik. Megszűnt az egyéniség szabad kiélésének Adyra még olyannyira jellemző lehetősége, de a nagyotakarás korábbi babitsi vágyáé is. Az időben értelmetlenül élő, magányra kényszerített ember számára egyéni élete, léte is másfajta megfogalmazást kíván. Helyébe korlátozott változata lép:

...Szomorú
zsibbadás ez a sors,... (XXVI.)

Az ember épp ember-jegyét veszíti el ettől; élő helyett csak árnyak hat, hang helyett némaság jellemzi, szabadság nélküli fegyenc, cselekvése alakatlan lengéssé válik, és az elhagyott élet pusztá tárgyá degradálja. A terror, az akasztások idején az ember képzetét az akasztott tulajdonságaiból állítja össze:

Árnyak, a némaság fegyencei
vagyunk; s nézzétek csak, barátaim,
arcunk mennyire álarc!... Tétován
lengünk a szélben, szélkakasnak is
elromlott, lelketlen vasdarabok. (XXX.)

A közösség ugyanilyen halotti élményt vált ki belőle:

Halottakkal bevetett utakon
járok... köröttem idegenszerű
vázak libegnek... (XXV.)

A leíró hang pedig átforrósodik, ideges lüktetés váltja fel, mihelyt ezt a szemléletet önmagára is alkalmazza. A XXII. vers összefoglalása eddigi objektív és szubjektív tapasztalatainak. Kérdés és keserű panasz a vers a tétlen jövendőre:

Valamikor büszkén hittem: Talán
használni, talán ártani fogok, —
ma már látom: a sápasztó idő
tul-gyorsan arcomra öregedett
s elkoptatta szemeim erejét.

Az egész ember lebomlik pusztán biológiai alkatrészeire:

Homlokom lelket hordozott, de most
— por-szülte hús-, csont- s ideggép —...

Ezzel szemben a halál is jobban kifejezi az egész embert:

... irígylem
testvéremet, ki visszahullt a föld
sötét gyomrába,...

És a föltámadó büntudat már nemcsak önmaga elemzésére kényszeríti, hanem idegenként fordítja szembe önmagával:

... és tanácstalanná
zsibbadt undorral nézem magamat,...

Ezzel az *élet elveszti emberi feladatát*, tisztán biológikumká degradálódik:

egyik napból másikba halva lassan
megérni s észrevétlen elrohadni?

A háborúban parancsra, bábuként gyilkoló és pusztító ember, akit mint eszközt csak a szám és rangfokozat határoz meg, döbbenet ismerte fel értéktelenségét. A forradalmak alkalmat adtak, hogy ismét akaratot nyílvánító lényé magasodjon, de az egész Közép- és Nyugat-Európára kiterjedő polgári restauráció a maga gazdasági és bürokratikus mechanizmusával (nem egy országban pedig terror-rendszerével is) ismét visszataszította a tehetetlen bábú-világba. Ennek lesz egyik legérzékenyebb észlelője a fiatal Szabó Lőrinc, aki húszéves fiatalágában már elsiratni kényszerült életét.

4.

Ha a történelem lehetetlenné tette számára a cselekvést, akkor szemléletében más utat keres. Eddigi tájékozódása azt mutatta, hogy a valóságon változtató cselekvést a kor elszenvédése váltotta fel. Az ember sorsát úgysem határozhatja meg, csak betöltheti, miután tőle telhetően legbecsületesebben vizsgálta lehetőségeit.

Összefonódik ez a magatartás a törvény beteljesítésének george-i elméletével. Eszerint „a törvényt önmagunkban hordjuk, a megvalósítására való akaratot is”.⁶ Ez fedezi a céltalanságból következő kétségbeesés- és halálhangulattal szemben. A fiatal, életerős, sikerei kezdetén álló költő ijedten fordul el e sötét világtól:

... Nem meghalni — (óh, talán
van még, és lesz is fiatal erőm, magas
céljaimat követni!) (XXVII.)

És ez menti meg a személyiség töredékeit a teljes széthullástól. Az egyéniség szabad, végtelen kibontakozásának igénye helyett a végtelen törvényeinek elfogadása marad. Az ember nem veszti el önmagát, nem bomlik fel elemeire, mint amerre Szabó Lőrinc is elindult, és őt megelőzően Trakl költészete végigment, hanem megmarad a tőle függetlenül elrendezett világ alkatrészének.

E két szembenálló út, egymással képileg is feleselve jelentkezik a kötetben. A közös, hogy a szabadság mindkét esetben is csak illúziónak bizonyul. Íme a törvények el nem fogadása:

— Halottakkal bevetett utakon
járok, s tudom, hogy nemsokára ott
heverek én is: rosszindulatú
istenek elrontott játékszere! (XXV.)

Beteljesítve pedig létrejön a kompromisszum: a függés vállalása eredményeként *adott (és nem az akart)* lehetőség elfogadása:

... Ne várd
hogyminden sikerül; de nagyot és sokat
elérsz csak élj parancsaim szerint!... (XXXVI.)

Az egyéni és kollektív büntudat feloldásához pedig a törvény elfogadásából következő istenélmény elérésére van szüksége. Ez az út vezet arra, ahol megnyílik a george-i értelmezésű platóni égi hierarchia:

⁶ SZERB ANTAL: Stefan George. Gondolatok a könyvtárban, 1946. 111.

... vezérid
maradnak a mindenütt egyformán nemes
Helios s a mindenkori álarc mögött
értelmükben változhatatlan Ideák.

... s rád mosolyog arany
szemével — s egy kicsinyt csillagajkával is —
a szivárványtrónú magas Urania ! (XXXVI.)

Míg George mindebben a szabadság megjelenési formáját látta, Szabó Lőrinc elfogadva ezt, inkább elkeseredése kompenzálására használja fel.

5.

A társadalom adott állapota csak csalódást okozott a számára, kisszerű lehetőségeket ígérve gondos munka jutalmaként is. Ezért fordul érdeklődése oly területek felé, ahol felejtve a társadalom nehéz korlátait, egyénisége vágyait kiélhette.

... Nekem
nem kell a durva tények szögletes
zaja: ... (XXXV.)

Ez már több mint a reális valóság elviselhetetlenségével való szembefordulás, magát a valóság egészét tagadja. Ez elfordulás háttérben a korlátozó, kínzó egész társadalom áll, melynek vizsgálatához magas szintű intellektuális készenlétre, értelmi-elemző munkára volt szükség. Ez, mint láttuk, csak a kilátástalanságot konstataálta, megoldásként adva egyénisége ellenszolgáltatás nélküli korlátozását. Ezért ereszkedik alá tudatosan egy, az értelmetől különböző régióba, programszerűen a sejtelmekben kifejeződő öntudatlanságot keresi:

Ha nyújtózhatnak, öntudatlanul,
a fodros füveken ...
... amikor
zsongó méhkas a májusi akác
s a föld szívéig ledobog a Nap
fullasztó gyönyöre, — csak *sejtve* és
nem *tudva*: a világban mennyi Szép
lakik. — (XXIV.)

Eredménye a valóság egészéről való lemondásért annak egy-egy szektorára való kiterjeszkedés (természet, szerelem). Jellege: részleges hódítás. Ebből következik a kötet optimális célpontja: a *hódítás nyugalmi állapota*. Ezzel próbálja „a gyehennát a maga számára temperálni. ... itt vélt egy kis lélegzethez, egy kis ősemberi boldogsághoz jutni, vagyis Baudelaire példájára meg akart alkudni a lánggal.”⁷

A háború és forradalmak megpróbálta, kiábrándította nemzedék nyugalomra áhítozott. Francis Jammes éppúgy ezt a reakciót jelzi, mint Verlaine természet-verseinek megújuló népszerűsége vagy George költészete, nálunk Kosztolányi vagy Babits resignált természetlírája. Különbözik ez az avantgard lázas, lázadó életkultuszától, a naturalizmus természetesség-igényétől is. *Azok kitérülködő, nyílt világképével szemben ez zárt, befelé forduló. Szabó Lőrinc mindkét*

⁷ ILLYÉS GYULA: Szabó Lőrinc... Sz. L. Válogatott versei. Magvető kiadó, 1956. 8—9.

irányban elindult. Korábbi prózaversei, majd a *Kalibán*, de méginkább a *Fény, fény, fény* kötet az előbbi képviseli. Ebben a kötetben Babits és George tanítványaként az utóbbi utat járja szinte koravéne, és ehhez tér vissza majd a harmincas években, a *Te meg a világ* kötet idején.

Míg a társadalomban az egyedül maradt ember útja a korlátozottság felé vezet, a természetbe szabadulva épp ellenkező mozgást végez mindaddig, míg az előzőkben jelzett harmonikus állapotba jut. Az efelé vezető út azonban még a kötetben belül sem egyforma.

Legegyszerűbb formájában a költő kimegy a természetbe, és ott nyugodtan, boldogan érzi magát. A természet megmarad barátságos *környezetnek*, és az ember benne otthon találó, *tőle különálló, reális alaknak*. Ez a változat a bukolikus költészet szellemével és kifejezési formáival tartja a rokonságot: Jellemzője a részletek kidolgozottsága és *elrendezettsége*.

Példaként épp a kötetnyitó verset említhetném, vagy a Radnóti és Halász Gábor⁸ által is dicsért zárását a III. versnek:

Menjünk talán, menjünk mi is; — kövessük
a jóságos teheneket s a súlyos-
léptű bikát, mely leghátul halad,
időnként komoran megrázva ringó
nehéz szarvát és nagy, sötét heréit.

A mellérendelési viszonytal szemben a fölé-, illetőleg alárendeléssel is találkozunk. Ez esetben megszűnik az egyéniség különállása a természettől, *alakja reális határait feladja* és egyesül vele. Ezen belül is két ellentétes folyamat játszódik le.

A „természet rovására megy”, mikor expresszionista prózaverseinek utódaként a természettel hódítóként találkozik. Mihelyt felgyorsul a vers lökete, lemállik a klasszicizáló dísz, és közeledik az expresszionista szabadvershez, mindinkább felzababul a hódító, a természetben megjelenik a szuverén úr (XII. vers). Előbb még csak játékosan, a kedves előtti kamaszos hengegesssel: „Szép tarka gombák bújnak elő, — játékszereim”. Majd kárpilg bukik ki szónoklatában az azonosság mellett a felette állás: „boldog tenyészés, ártatlan erdő és egyszerű élet vagyok én: acélos levegő, isteni Kert és isteni Kertész”.

A következő kérdés-sor fokozásával épp az egyéniség értékét hangsúlyozza, növel; végtelenre:

erdő vagyok én, vér és csira, élet: mi lenne nélkülem az Isten?
Mi lenne nélkülem e ragyogás: Mi lenne a földalatti
harangok döbrent zokogása? s a hajnali boldog cinege-dal?

Az egyéniség jelentőségének ilyen felduzzasztása után már csak az következhet, hogy felette állóból elsőlegessé, meghatározóvá váljon a természettel szemben:

— Óh, csak az én szívem dobog a fényben, lobog a szélben, izgató
fűszerekkel mennyei zenévé szöve a színtelen földi zajt!
Mert nincs öröm, mi nem az enyém, mert bánat sincs, mi nem én vagyok;

Innen már csak egy lépés, hogy a kör bezáruljon. A természet meghódítására induló költő kitágult öntudatával mértékét elveszítve, *magát méri őnmagával*: „mert hang vagyok én, visszhang vagyok én: magam visszhangja.” Ez esetben a lelkesedés, a még erősen feltűnő pátosz megátolja, hogy tudatosodjon benne a végeredmény. *A visszahulló magányt pedig feloldja az itt*

⁸ RADNÓTI MIKLÓS: *Különbéke*, — Szabó Lőrinc új verseskönyve, Nyugat 1936. II. 47.
HALÁSZ GÁBOR: Szabó Lőrinc Válogatott versei, H. G. Válogatott írásai. 1959. 122—123.

jelenlévő szerelmes. Bár lendületével végigviszi a gondolatmenetet: „Te vagyok én!” kiált fel, és a vers zárása is önmagába visszatérő görbe: „... Az én szemeimből csókolod szemembe a napot, a csöndet, a vért s a vidám mogoróbokrokat.” Ekkor még távol van tőle a filozófáló hajlam, s e képeknek, kifejezéseknek csak az *élményoldalát* látja, csak sablonként használja. A vers megmarad a szerelem élményénél, mely ekkor még erősebb a kamasz szemében az individualista magánynál.

Ellenkező esetekben pedig önmagát oldja bele az impresszionistán érzékelt természetbe. Az expresszionista megoldásnál az ember a meghatározó, e feloldódó kitarulkozásban pedig a befogadó természet. Ebben is jelentkezik a korlátozás egy fajtája. De itt az ember személyiségét nem külső kényszer rombolja le, hanem belső vágytól hajtva önmagát szünteti meg:

... — előttetek ledobom emberi
álarcomat s magamba süllyedő
lélekkel, talán léttelen, de boldog
nyugalmatok életnél több s nagyobb
fenségébe temetkezem... (XXXVII.)

Valójában csak ez esetben beszélhetünk kifejezetten pantheizmusról (melyet a kötet jellemzőjeként szoktunk emlegetni), mert az így összeolvadó ember és természet csak itt válik egyben az isten megjelenési formájává is.

De az idilli természetközelség sem marad konfliktusmentes, hamar jelentkezik az elmentét a végtelen természet és a társadalmi csalódásokkal is megterhelt halandó ember között. Ezek a konfliktusok éreztetik, mennyire ingatag alapon áll, mennyire csak az illúzió szülötte a George-tól tanult természetidill, mely Szabó Lőrincnél a sírban porladó ember és az örök-egy természet ellentétévé torzul. A természet titkaihoz „nem ér el ember kutató keze” (XXVIII.). Ebben a természetben is csak a megalázás folytatódik. A természet közömbösen fogadja az emberiség csalódásait. E csalódást jelző képeiben a szentimentális költészet expresszivitására emlékeztet. Nem a szentimentális érzés sablonná merevedett megformálására, hanem a csalódás, csapások, a hirtelen zuhanó magány friss élményű megfogalmazására (ahogy az mondjuk a Wertherben megjelent). Egy lényeges különbség mégis van köztük: a szentimentális költő a természetben társát és vigasztalóját keresi, és a hangulatának megfelelő állapotában ábrázolja. Ebből következően a természet nem válik idegenné a költő számára, legfeljebb a várt halál felé vezető barátságos híddá. Szabó Lőrinc ellenben az élet igényét sohasem adja fel. Épp ezért a természet el nem ringathatja, az elveszettért kárpótlást nem nyújthat, *a költő magányára csak értelmelenségével felelhet: a természet visszavette önmagát.* Ebben a formájában már idegenné válik számára, ahogy a társadalmi kivetettséget panaszolja, úgy jajdul fel a természet idegensége miatt is:

... s kétségbeejt
az önmagának elég anyaföld
egyenletes nyugalma —: jaj, hová
meneküljek e gyönyörű tavasz
megfoghatatlan szépsége elől?! (XXIII.)

Ezzel a kör bezárul. A menekülés egyik útja megmutatta számára fonákját is. Társadalmi csalódását kitégíthatja, az embert és természetet magábanfoglaló világra:

Nem értem a világot, — azt hiszem,
nincs célja;... miért is volna? — És ami
értelmet magam képzelek belé:
nem értelem, csak szokott tévedés lesz. (XXVIII.)

A természethez forduláshoz hasonlóan, azt mintegy kiegészítve, Erosz is végigkíséri Szabó Lőrinc egész életét. Mégis, kötetben sehol annyira központi helyet nem foglal el, annyira át nem járja és el nem vakítja, mint ez elsöben. Az a kora gyermekkortól (még a balassagyarmati hidtól) datálódó érdeklödés, mely a férfi—nő viszony megértésére ösztönzi, itt kulminál. A *Tücsökzenében* kísérhetjük végig ennek fázisait, mely a büntudattól a vágy szégyenéig ível. A kötetet átfogó *büntudat* pszichológiai alapjai pedig ide is visszanyúlnak.

A kamasz számára az első sikereig mítosz marad a nő. Ez az az időszak, amikor minden erre emlékezteti, a világ minden felfogott jelenségét egyúttal összekapcsolja vele, erotizálja. A szerelem túlnö önmagán, mindent átfogó mítosszá válik.

A későbbiekben épp ezt a mindent átfogó mitikus jellegét veszíti el, Erosz az érett férfi számára már sohasem ily *fesztö elvontsággal*, hanem ezerarcúságában is *konkrétan*, az élet tényeihez és valóságához jobban kötödvé, mintegy az egészben helyére téve jelentkezik. Ez az, ami megkülönbözteti az első kötetet a nagy sikerü utolsótól, a *Huszonhatodik évtől* is. És ezt a kettösséget kísérhetjük figyelemmel, ha összevetjük a kötet eredetijét az átírással. Ebben az összefüggésben az Összes verseiben szereplő változat e kötet *első értelmezésének hat*, és ennyiben megelőzi a *Tücsökzenét*. Jellemzője a konkretizálás, az élmény kifejtése a körül-folyó általános érzésből. Egyrészt a nem szerelmi témájú verseket kiszabadítja az erotikus képek-ből, másrészt a szerelmes verseket közelebb hozza a reális élményhez.

A közvetlen szerelmi élményt úgy erotizálja, hogy a legtöbb versben a szerelem a maga beteljesült teljességében jelenik meg. Összehasonlítva az emlék alapján történt javításokkal, úgy látszik, hogy verseiben az élmény helyett a kamaszos óhajt objektiválja. Minden, a beteljesülés felé vezető lépés *a beteljesülésként* jelenik meg ekkor számára. Később, amikor már nem ez lesz élményei kristályosítási pontja, hanem figyelmét a *viszony*, a férfi—nő kapcsolat alakulása köti le, az ekkori élményeket is felbontja reális összetevőire. Ez nem egy versben erős hangsúlyeltolódást eredményez. (Legjobb összehasonlítási példának a VIII. vers és ártírt változata, a *Zavar* című kínálkozik.) Ekkor még *impresszionisztikusan inkább érzelmeket ábrázol, és nem viszonyokat. Ennyiben különbözik módszerében is az érett költőtől, melynek realista szempontjait az átírás érvényesíti.*

7.

A *Föld, erdő, isten* kötetet úgy tartja számon a korabeli kritika és az irodalomtörténet is, mint a korábbi műfordításokon iskolázott költő formailag kiforrott, rutinos alkotását. Ahogy a bukolikus-idilli természet- és szerelem-líra mellett kevesen találtak rá a kötet tragikus alaphangjára, és csak a *Te meg a világ* után vélték e korai kötetbe is belehallani a pesszimista alaptendenciát, ugyanúgy megelégedtek e kötet kifejező készletéről szólva a klasszicizáló hangot és a verselés nyugatos jártasságát megemlíteni. Ezért is vádolhatta a tőle elszakadó költöket Babits azzal, hogy az új generáció csak átvette az általuk kialakított költői nyelvet, melyet azután ellene fordított. Pedig ha Szabó Lőrinc és költőtársai fel is használták az első nemzedék formaalakításának eredményeit, valójában a húszas évek elején egy új költői nyelv formálásának igényét is megtalálhatjuk, elvekben és gyakorlatban is.⁹ A *Föld, erdő, isten* kötet minden zártsága, klasszicizáló hangja ellenére előrelépés volt ezen az úton is.

A Nyugat első nemzedéke ráhangolta a magyar vers-nyelvet is a szimbolizmus és impresszionizmus sejtető, a század végi zsúfolt szecessziós mondat- és kép-építkezésére. A külföldön ekkorra már javában elvirágzott irány forradalmi hatalomra juttatása nálunk egybe-

⁹ Lásd: BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ: *Líránk formanyelve* a Nyugat nemzedék után című tanulmányában (Bp. 1944.)

esett az avantgard első külföldi hullámával, amely ezért nálunk csak elszigetelt epizódként tudott jelentkezni a fiatal Kassák vezetésével. A forradalmak rövid ideje alatt ez a lázas avantgard-szellem csak fellobbanhatott, a bukás után legjobb képviselői emigrációba kényszerültek (Kassák, Barta Sándor, Lengyel József, Komját Aladár stb.). Az itthon maradt kezdő, reményvesztett költők nem érezhették továbbra is anyanyelvüknek a lázas, erőtlől duzzadó, a forradalommal ötvöződő avantgard szellemét, mint ahogy Ady jövőváró, forradalmi tüze is idegen hanggá vált a számukra. Becsülték ugyan Adyt, lelkesedtek Kassákért, de tanulni Babits elemző érzékenységétől kezdtek.¹⁰ Az ő izgatott, tépett, utat kereső, az úttalanságot éjszaka-vízíókban szenvedő, szecessziós díszítői koppasztott költészetében találtak útmutatást saját útjuk számára is. Az európai avantgard-korszerűségtől lemaradva úgy látszott egy ideig, hogy az új generáció megmarad az előző nagy-nemzedék, főleg Babits epigon-ságának színvonalán. Csak utólagosan állapíthatjuk meg, hogy — a külföldi fejlődést is figyelemmel kísérő — új realista költői nyelv alakításának első mozzanatait találhatjuk már e korai kötetekben is. Az avantgard drasztikus szakítása nélkül alapos, mindenre kiterjedő változás alapozódott ezzel. Hogy ez kevésbé volt a kortársak szemében észrevehető, annak oka az, hogy a *magá módján* a mester, Babits is ezeket az utakat próbálja. De a párhuzamos útkeresés illúziója nemsokára végül is megtörik, szétválík Babits és volt tanítványai útja, két évtized generációs vitái tépik az illúziót, és világitanak rá az alapvető formai látásmód ellentétére is (Szabó Lőrinc, Sárközi, — József Attila — Németh László — Halász Gábor vitái egy-egy fázisát jelentik e folyamatnak.)

Mi az, amiben elszakadóban volt az új generáció az előzőtől? A szavak és gondolatok szimbolikus sokértelműségét hagyják el és szakítanak a mindent kifejezni akaró mondatok szecessziósan zsúfolt, sokszor füledt építményével. Mindkét törekvésükben a természetes beszéd igényéhez közelítenek ismét, legfeljebb az eszményükben különböznek: Szabó Lőrinc Aranyt, Erdélyi Petőfit tartja normának. Szabó Lőrinc már ekkor is úgy követi Babitsot, hogy mögötte ott figyelni kontrollként Arany Jánost is.

A valóság ugyanis lemeztelenítette magát előttük, a borzalmakat (háború, terror, nyomor) elég nevükön nevezni, máris a borzalom hatását keltik; a magában álló ember szét-nézése marad számukra a világban. Amit idegennek látnak, az idegen is, és csak azt mondják elérhetőnek, amit előzőleg kézzelfoghatóan magukénak tudtak. Az elemzés, a szétbontás, a különválasztás költői módszereire van szükségük, hogy téves illúziók nélkül megálljanak e drasztikusan és kiábrándítóan nyers valóságban. Szabó Lőrincet ebben egyéni adottságai leg-feljebb annyiban segítik, hogy ő lett az, aki hasonló törekvésű generációjából az életört, az ő tehetségének a formátuma felett meg leginkább e törekvéseknek. Ahogy a vele rokon törekvésű Gellért Oszkár az előző generációban háttérbe szorult, úgy vált epizóddá a Szabó Lőrinc-generációból például Fodor József erősen Adyhoz kötődő, szimbolista készségével.

Szabó Lőrinc képszerűsége épp az ellentéte a szimbolizmusnak. Ott minden szó, kép, gondolat feldúsítódik felhangjaival, a hozzá társítható teljességet kényszeríti képzeletünkbe. Szabó Lőrinc képei leszűkítők, specializálók. Egy-egy tárgyat épp teljességétől fosztja meg, pontosan behelyezve az adott, egyetlen szituációba. A szimbolisták nagy betűvel írt *Élete* így kap nála egy jelzőt, mely látszólag kiteljesíti, valójában elveszi tőle a mindenre-kieljesedés illúzióját: „sokalaku élet”. És ha még a mondatában vizsgáljuk, az ige-névszói állítmány azzal, hogy a gazdagodásának lehetőségéről beszél, még inkább távolít az eredendő teljesség képzetétől: „még szebb s színesebb lett a sokalaku élet.” Az ember minden fenségét, titokzatosságát, egyediségét elveszítette, metaforáját már csak alkatrészeiből rakja össze, és ez nem többet jelent, mint a pusztán biológiai-fizikai létezését:

por-szülte hus-, csont- s ideggép

¹⁰ Összehasonlításul: SOLTÉSZ KATALIN: Babits Mihály költői nyelve. Akadémiai kiadó, 1965.

Ugyanakkor épp azokon a pontokon, ahol céltalan kiábrándultságát a fiatal kamasz-élet vágya keresztezi, e metszéspontokon kibont néhány szimbólumot. Ezekben hagyja el reális tájékozódó készségét, és adja át az óhaj konkretizálhatatlan világának a terepet. A XXX. vers tragikus tapasztalatai így váltanak át „a Föld, az áldott Anyaföld” megindulásának indulójává. Így veti alá magát a „parttalan jövőendő”-t ígérő „mindenütt egyformán nemes Helios”-nak, „a mindenkori álarc mögött értelmükben változhatatlan Ideák”-nak és „a szivárványtrónú magas Urania”-nak. (XXXVI.)

Bárha a stilizálás oly szembeszököen jelentkezik a kötetben, hogy ez határozta meg mindmáig irodalomtörténeti helyét, valójában a természetességre törekvés a kötet formájának fő erénye. A szimbolizmussal való leszámolás a kor irodalmi követelménye is volt, de ez a természetesség-igény ekkor még korántsem volt olyan általános. Főleg Szabó Lőrinc költői alkataból következik, mely minden megálmodhatóval szemben a meglátható valósághoz ragaszkodik, és zaklatott, zilált, lényegretörő egyéniségéből, amely szétront minden bonyolítást, zsúfolt-sűrített képépítkezést. Ezért semmisíti meg korai parnasszista verseit a lüktető prózai szabadverekért, majd tördeli szabályos rímtelen, legtöbbször öt, öt és feles, konzervatívan használt jambusi sorokba ez utóbbiak indázó sorfolyondárait.

8.

Mondatait is az élő beszéd természetességével szövi. Távol áll Babits bonyolultan szőtt, mégis világossá kerekedő alárendeléseinek pontosan kimunkált sűrítésétől. A legegyszerűbb és legtermészetesebb közlési módokat választja. Megszólalása nem a próféta kinyilatkoztatása, de nem is az áldozatot celebráló pap szertartása, hanem mindenkiel közönsnek érzett érzelmek baráti vallomása. Nagy részében kamarazene ez a kötet, a magánéletbe kényszerült ember beszél a benne és körülötte látottakról; nem pódiumon szaval, hanem a kirándulás sétáiban, a kávéház asztala mellett, avagy az elalvás előtti félálom őszinteségében. Sokszor még a megszólítást is halljuk: „Nézd csak, testvér, —:” (III.) „...Nézd,” (XII.), „...de mondd, barátom”... (XXII.) „Bizony, barátom” (XXXII.). De a többi versében is az egyesszám második vagy a többes első személy világosan utal a jelenlévő, vagy a költőt búcsú nélkül elhagyó társra, szeretőre. Ez a *beszélgető forma* határozza meg a mondatépítkezését is. Nem a szemmel egybeolvasható, hanem a halk beszéd közben megérthető határig tágíthatja csak a mondat szövevényét. Így aztán nem az alárendelések, hanem a *mellérendelés, az és-sel, s-sel, vesszővel, pontosvesszővel* vagy kettősponttal elválasztott, külön is értelmes egységet képező tagmondatok a gyakoriak. Alárendeléseiben is a legegyszerűbb tárgyi, idő- és helyhatározói mellékmondatok a leggyakoribbak. Míg jelzős, határozós szerkezei, ígéinek megválogatása a jellemzés, ábrázolás eszköze, a belőlük összálló mondatokat pongyolán göngyöli egymás után.

A kusza, ismétlésekkel összetartott mondatszöveg a jellemzője. Nem az ismétlődő elemekkel való könnyed játék ez, hanem a kész versben próbálgatja — mint beszéd közben is — megkeresni a legpontosabb megfogalmazást; mindaddig kapkod, keres, amíg végül egy megtalált gnómaszerű összefoglalásban le nem zárhatja az egész benne élő élményanyagot. Pl. a XXX. versben a jövő reménytelenségének kifejezésére keresi a végső összegezést. Előbb az év múlását az undorral és szégyennel hozza össze, ezt kapcsolja az *újjal*. Majd a remény-reménytelenség, jó és rossz látszólag az előzőtől független gondolataiba csap át, hogy végül a reménytelenséget, undort és változatlanságot egyetlen kifejezésbe sűrítse:

Jön s megy az idő: megint ránk öregszik
egy újabb év, az undor s szégyen éve.
Mi lesz az új? Uj undor, újra szégyen.
Beláttuk: remény és reménytelenség,

jó s rossz itt egyformán felesleges.

Óh, a remény már útált unalom:...

De valójában minden mondata kicsiben a Szabó Lőrinc-i vers egészének szerkezetét is magában hordozza: a versek első sora rendszerint rövid kijelentő mondatban vázolja a hangulatot és az alapszituációt; majd a sok mellérendelés, azok kinyúló, egymással általában egyenértékű mellékmondatai végül a verszárás poénszerű nyugvópontján oldódnak. Ebben a szerkesztésben az Omar Khájjám, de főleg a Shakespeare-szonettek iskola-gyakorlata érződik.

Mindezek izgatottá fokozzák a verseket, a nyugalmas képeket pedig megóvják a révületbe. ejtő zsongitástól. Közölni és nem altatni-gyönyörködtetni akar ez a költészet. Tépett gondolatmenettel torkollik a feloldó, az elemzés összefoglalását jelentő pontosan kimunkált zárómondatig.

A kettős mondatépítésnek megfelelően kettős szerepet töltenek be a Szabó Lőrincnél oly gyakori enjambement-ok is: egyrészt a szaggatottság fokozására, a dallamosság eltérésére használja; másrészt ezzel védi a lazán-ismétlő szerkezeteket a primitív párhuzamosságtól. (Például a XXVII. vers első három időhatározó mellékmondatának különböző sortördelésében.) Máskor az enjambement védelmet szolgál: a gnóm-amondatok zártságát biztosítja a sorvégek metszésével szemben. Például:

... Nem löki a sors
jövőbe a multat és a jelent;

(XXIX.)

Ezzel eljutottunk a Szabó Lőrinc-i dallamtalan vers forrásvidékéhez. Versszerkesztésének két típusát különböztethetjük meg, és ezek egyike sem törődik a verssor és mondatösszetétel kimunkálásával. Amikor zaklatott, habzsoló egyéniségét szabadjára engedi, mindent összemarkol egyetlen jelzősorba, egyenértékű tagok halmozó felsorolásába gyűjti össze a látott, talált dolgokat. Mellérendelt kijelentő és felkiáltó mondatokban kapkod, tárgyakat és tulajdonságokat sorol szédült iramban. Főleg prózaverseiben és szabadjára engedett strófás verseiben találunk ilyeneket. (XI., XII., XXXIV.) De ahol felveszi a jambusvers kötöttségeit, ott sem hagyja el a lihegő felsorolást, ha mást nem, kötőszavakat ismételtet az elfulladásig.

De ennek a gyorsan fulladó, habzsoló, a díszletezéstől, felesleges színezésektől szabadulni akaró alkotnak a korábbi prózaversek kígyózó, hosszú lélegzetű, szecessziósan zsúfolt világa mégsem volt való. Tehát sem a bonyolultan kimunkált strófákban, sem a szabadjára kígyózó prózaverseben nem érezhette természetesen magát. Ezért zárkózik be a tagolást, kisebb szakaszokat biztosító, nagyobb kimunkálást nem igénylő rímtelen jambusversbe.

Ugyanakkor egy másik, ezzel ellentétes tendencia is jelentkezik: a lázas halmozással szemben a pontos, reális elemzés. Ez a mondaton belüli szerkezetek (jelzős, határozós, főleg a gondolatjel közé zárt határozói igeneves szerkezetek); az ige kifejezőerejének és szóösszetételének kimunkálásával következik be. A zárt jambus-versekben már inkább ez dominál. Elemző, analízáló természetének jelentkezése ez.

Tehát mindkét esetben a mondatrendet és a verssor helyett létrejövő egyéb egységeket érzi verse alkotóelemének. Ezek a mondatnyi elemek azonban zártak, nem terjednek ki bonyolult összetételekbe. A költő törekvése nem ezek szuverenitásának felbontása, hanem csak egyszerű összekapcsolása, melynek legmegfelelőbb gyakorlati megvalósítása a mellérendelés. Rendszerint két metszet között épít fel egy-egy összefüggő tagmondatot, melyet a sorvégen enjambement-nal köt össze, így a sorvég helyett a metszetek irányítják a vers tartalmi építkezését. (Ez lesz majd a későbbi Szabó Lőrinc-i szabadvers alapja is: ott elmarad a szótagszámláló kötött jambusi keret, és marad a metszetek által határolt, sorokba tördelt gondolat.)

Az itt talált tendenciák alakítják Szabó Lőrinc egyéni verselését a továbbiakban is. A húszas évek lázadó világában a halmozó, hánytorgó száguldás, az évtized végétől a realitások-

hoz pontosan ragaszkodó elemzés kerül fölül; de mindkettő végigkíséri költői pályája egészét, csak legfeljebb keverési arányában változik.

Ласло Кабдебо

ПОЭТИЧЕСКИЙ МИР НАЧИНАЮЩЕГО ЛЁРИНЦА САБО

Первый том Лёринца Сабо под названием «Земля, Лес, Бог» вышел в свет в 1922 году и носит характерные черты мыслей и поисков юноши, но в то же время ответы, которые поэт дает на свои собственные вопросы, уже во многом предвещают мировоззрение зрелого классического поэта. Кроме своего индивидуального значения том важен как первый взгляд нового поколения после первой мировой войны и подавления революций; это начало позднее развернувшихся тенденций. Жанр тома — идиллия полная трагических элементов. Выступая против террора поэт не выходит за пределы оценки событий с буржуазных позиций. Историческое разочарование поэт обобщает и превращает в переживание, которое наложил свой отпечаток на всю жизнь, последствия которого были бессмысленность судьбы человека, и бесцельность как состояние жизни. Время, в котором уже не зреет перемена, становится бессмысленным; человек принужден к одиночеству где его мучает бессмысленное сознание виновности, затем теряется самооценка человека, а поприщем его деятельности остается только рабский бессмысленный труд. В то же время молодой, полный жизни поэт, стоящий на пороге своих успехов, со страхом отворачивается от этого метного мира, и взвешивает возможности двух форм жизни: 1. принять данные ограниченные пределы и только пассивно возражать против них, или 2. повернуться спиной ко всему этому во имя мира, земли, леса, бога, любви. Последнее является тем миром, где впервые вспыхивает необузданная юность поэта, и одна из самых характерных его черт — чувственность. Мировоззрение тома, сформированного в единый цикл, проникнуто теми же тенденциями. Для стихотворений этого тома в основном характерен классицизм стиля, но из-под оболочки буколической и любовной лирики уже в двадцатых годах заметны первые зачатки формирования нового анализирующего и реалистического поэтического языка.